

DE NEDERLANDSE STAATSBURGER: TOESCHOUWER OF MEDESPELER?

Partij-activiteit en opvattingen over politieke participatie

door A. HOGERWERF

De Amerikaanse politicoloog Lester W. Milbrath heeft in een voortreffelijke samenvattende studie over politieke participatie¹ opgemerkt dat de rolverdeling in de politiek vergeleken kan worden met die bij een Romeins gladiatorengevecht. Een klein groepje gladiatoren voert een felle strijd om de toeschouwers te behagen, die de macht hebben over het lot van de gladiatoren te beslissen. De toeschouwers juichen, roepen aanmoedigingen, en stemmen van tijd tot tijd om te beslissen wie een bepaalde strijd gewonnen heeft. Naast de gladiatoren en hun toeschouwers zijn er ook nog personen die zich zelfs niet de moeite geven naar het stadion te komen om de voorstelling te zien: de apathici.

Milbrath stelt aan de hand van bepaalde operationele definities en onderzoekresultaten vast dat ongeveer één op de drie volwassen Amerikanen gekenschetst kan worden als politiek apathisch of passief. In de meeste gevallen zijn zij zich letterlijk niet bewust van het politieke deel van de wereld rondom hen. Het overgrote deel van de rest — ongeveer zestig procent van de volwassen Amerikanen — speelt voornamelijk de rol van toeschouwers bij het politieke gebeuren: zij kijken, zij juichen, zij stemmen, maar nemen verder niet aan de strijd deel. Slechts ongeveer 1 à 2 procent kan men volgens Milbrath in politiek opzicht als gladiatoren beschouwen. Om voldoende grote aantallen voor een statistische analyse te krijgen, kiest Milbrath een wat ruimere werkdefinitie, maar ook dan nog komt het percentage politieke gladiatoren niet hoger te liggen dan 5 à 7 procent.

Als één van de kenmerken van de politieke democratie kan men noemen dat alle staatsburgers de mogelijkheid hebben direct of indirect invloed op de vorming van het overheidsbeleid uit te oefenen. De vraag in hoever de staatsburgers daadwerkelijk gebruik van deze mogelijkheid maken, welke opvattingen zij erover hebben en met welke factoren deze activiteiten en opvattingen samenhangen, heeft reeds vele politicologen en andere onderzoekers bezig gehouden. Ook in Nederland is op dit

¹ Lester W. Milbrath, *Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics?* Chicago, 1965, (Rand McNally and Company), pp. 20, 21. Dit boek behelst o.m. een uitgebreide bibliografie. Zie verder o.m. *Acta Sociologica*, vol. 6 fasc. 1—2, 'Approaches to the study of political participation', special issue edited by Stein Rokkan, en voorts Jean Meynaud et Alain Lancelot, *La participation des français à la politique*, (Paris, Presses Universitaires de France, 1965).

terrein enig onderzoek verricht.² Niettemin vallen nog vele vragen te beantwoorden. Het doel van dit artikel is een bijdrage tot die beantwoording te leveren door middel van een beschrijvende analyse van een deel der enquêteresultaten uit het landelijke verkiezingsonderzoek 1967 van de afdeling politicologie der Vrije Universiteit te Amsterdam.³

Voor wat de daadwerkelijke deelneming aan de politiek (politieke participatie) betreft, beperkt dit artikel zich in hoofdzaak tot één vorm daarvan, namelijk de *partij-activiteit*. Hieronder verstaan we de activiteiten van kiesgerechtigden ter ondersteuning van een bepaalde politieke partij. Beperking was onvermijdelijk en bovendien lijkt de vraag in hoever de bestaande politieke partijen door kiesgerechtigden daadwerkelijk gesteund worden, en met welke factoren dit samenhangt, een analyse waard.

In de eerste plaats zal worden nagegaan hoe de aangeduide activiteiten en opvattingen samenhangen met de *partijkeus* in 1967. In de tweede plaats komt de samenhang van de *partij-activiteiten* met enkele andere factoren aan de orde.

De probleemstelling bestaat uit de vraag: Is er samenhang

(1-A) tussen de partij-activiteit en de partijkeus in 1967?

(1-B) tussen voorstellingen ten aanzien van de bestaande politieke participatie en de partijkeus in 1967?

(1-C) tussen enkele doeleinden inzake het Nederlandse politieke stelsel en de partijkeus in 1967?

(2-A) tussen de partij-activiteit en enkele andere vormen van politieke betrokkenheid?

(2-B) tussen de partij-activiteit en voorstellingen van de bestaande politieke participatie?

(2-C) tussen de partij-activiteit en voorstellingen van enkele andere aspecten der bestaande politieke situatie?

² Gegevens over politieke participatie in Nederland vindt men o.m. in *De Nederlandse Kiezer: Een onderzoek naar zijn gedragingen en opvattingen* (Den Haag, 1956; Staatsdrukkerij), *Kiezer en Verkiezing; Verslag van een onderzoek met betrekking tot de verkiezingen van 1956 in Nieuwer Amstel voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal* (Amsterdam, 1963; gestencild); artikelen over Politiek in Nederland in *Revu* van 1966 en 1967.

³ Twee eerder verschenen publikaties over dit onderzoek zijn: *De Nederlandse Kiezers in 1967; Enkele eerste resultaten van een landelijke enquête*, m.m.v. G. Kuypers, A. Hoogerwerf, D. Boonstra, P. D. Duiker, Th. Kersten, G. P. Noordzij, C. T. Pieterse en J. W. van Westreenen (Agon Elsevier, Amsterdam, 1967) en van de schrijver van dit artikel 'De Nederlandse kiezers en het partijstelsel: Verbondenheid, weerstand en voorstelling', in: *Acta Politica*, II-4 (1966/1967), pp. 297—330. Voor een verantwoording van de steekproef en de uitvoering van de enquête zie men *De Nederlandse Kiezers in 1967*, pp. 73—77. Het onderzoek werd gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (ZWO). De verantwoordelijkheid voor het onderzoek berust bij de afdeling politicologie, maar voor dit artikel is slechts de schrijver verantwoordelijk. De chikwadraat-toets werd grotendeels uitgevoerd door M. Ernsting en J. Heidsma, terwijl G. P. Noordzij in verscheidene opzichten bij het schrijven van dit artikel assisteerde.

(2-D) tussen de partij-activiteit en enkele doeleinden inzake het politieke stelsel?
(2-E) tussen de partij-activiteit en enkele sociale factoren?

Politieke participatie kan worden omschreven als het toepassen van middelen met het doel het overheidsbeleid, hetzij direct of indirect, te beïnvloeden. Eén van de vormen van politieke participatie is partij-activiteit: het toepassen van middelen ter ondersteuning van een bepaalde politieke partij.⁴

Onze *centrale hypothese* is dat de partij-activiteit van kiesgerechtigden zal toenemen naarmate de kiesgerechtigden:

- a. meer en duidelijker voorstellingen van de bestaande politieke situatie hebben;
- b. meer en duidelijker politieke doeleinden hebben;
- c. meer en duidelijker voorstellingen hebben van middelen die iets tot het bereiken van hun politieke doeleinden zouden kunnen bijdragen;
- d. zich die middelen als meer doeltreffend (effectief) voorstellen.

Een *andere hypothese* is dat naast de partij-activiteit ook de partijkeus samenhangt met de voorstellingen van de bestaande en gewenste politieke participatie.

Een *derde hypothese* is dat de partijkeus samenhangt met de partij-activiteit.

PARTIJKEUS EN PARTIJ-ACTIVITEIT

Om de politieke activiteiten van kiesgerechtigden ter ondersteuning van een bepaalde politieke partij — kort aangeduid als *partij-activiteit* — vast te stellen, werden in de enquête de volgende vragen gesteld:

- a. 'Heeft U dit jaar een raambiljet of verkiezingsbord van een partij aan uw huis of auto gehad?'
- b. 'Heeft U dit jaar misschien raambiljetten, borden of verkiezingspamfletten voor een partij verspreid?'
- c. 'Heeft U dit jaar in gesprekken geprobeerd anderen ertoe over te halen op een bepaalde partij te stemmen?'
- d. 'Heeft U dit jaar huisbezoek voor een partij verricht?'
- e. 'Betaalt U contributie aan een partij?'
- f. 'Heeft U dit jaar bijgedragen in een verkiezingsfonds?'
- g. 'Heeft U dit jaar een of meer vergaderingen van een partij bijgewoond?'

Van alle ondervraagden hebben, zoals uit *tabel 1* blijkt, slechts lage percentages de diverse activiteiten verricht. Niet minder dan 80% van

⁴ Politieke participatie kan men zowel definiëren in termen van politieke doeleinden als in termen van het toepassen van politieke middelen voor al dan niet politieke doeleinden. Hierover o.m. 'Depolitisering en Ontideologisering', van dezelfde hand als dit artikel, in *Acta Politica*, I (1965/1966) en de daar vermelde literatuur.

TABEL 1

Partijkeus in 1967 en activiteiten voor een partij (in % van het aantal kiezers per partij)

	raambiljet	verspreid	gesprek	huisbezoek	contributie	fonds	vergaderingen	niets gedaan	totaal %	totaal absoluut
KVP	3	1	6	—	16	2	4	77	100 =	1045
PvdA	6	2	12	1	12	6	5	77	100 =	1001
VVD	4	1	10	—	7	3	5	83	100 =	487
ARP	13	4	13	2	21	9	9	68	100 =	397
CHU	4	2	7	1	11	2	5	82	100 =	334
BP	1	1	4	—	1	—	2	93	100 =	131
PSP	9	8	14	2	9	8	8	78	100 =	78
CPN	2	1	9	1	4	10	2	85	100 =	84
SGP	3	3	9	—	15	9	10	80	100 =	59
GPV	33	15	37	7	30	26	19	44	100 =	27
D'66	1	1	11	—	1	1	1	86	100 =	257
overigen	—	—	2	—	2	1	1	97	100 =	392
totaal	5	1	9	1	11	4	5	80	*100 =	4292

* De som der percentages kan meer dan 100 zijn, doordat een respondent meer dan één activiteit kan verrichten.

alle ondervraagden is niet-actief in deze zin dat zij in de aangegeven periode ('dit jaar') geen enkele van de genoemde activiteiten voor een partij verricht hebben. Het hoogst is het percentage niet-actieven onder de kiezers van de BP (93%), het laagst onder de kiezers van het GPV (44%). Van de grootste vijf partijen heeft de ARP voor elke activiteit het hoogste percentage actieven en de KVP — behalve ten aanzien van het betalen van contributie — een van de laagste.

Voor de meest genoemde activiteit, het betalen van contributie aan een partij, is het percentage actieven onder de kiezers van de diverse partijen in volgorde van de afnemende hoogte van het percentage: GPV 30%, ARP 21% KVP 16%, SGP 15%, PvdA 12%, CHU 11%, PSP 9%, VVD 7%, CPN 4%, BP en D'66 elk 1%.

Tot nu toe hielden we ons aan de hand van tabel 1 bezig met de vraag hoeveel procent van de kiezers van een bepaalde partij een bepaalde activiteit heeft verricht. *Tabel 2* betreft daarentegen de vraag hoeveel procent van de kiezers van een bepaalde partij een bepaald *aantal soorten* van activiteit heeft verricht. *De index van partij-activiteit*, waarvan in tabel 2 sprake is, werd berekend door elke respondent een punt toe te kennen voor elke keer dat hij 'ja' antwoordde op een van de zojuist geciteerde vragen (a tot en met g). M.a.w.: voor elke soort activiteit, die de ondervraagde zei te hebben verricht, kreeg hij een punt. Aangezien in de vragen zeven activiteiten genoemd werden, kon de ondervraagde een score variërend van 0 tot 7 punten behalen.

TABEL 2

Partijkeus in 1967 en index van partij-activiteit (in % van het aantal kiezers per partij)

	aantal soorten van verrichte activiteit								totaal	
	0	1	2	3	4	5	6	7	%	abs.
partijkeus (niet- in 1967 actief)										
KVP	77	18	4	1	—	—	—	—	100	1045
PvdA	76	13	6	3	1	1	—	—	100	1001
VVD	83	10	3	3	—	1	—	—	100	487
ARP	67	14	9	5	2	2	1	—	100	397
CHU	82	10	4	3	1	—	—	—	100	334
BP	93	6	—	1	—	—	—	—	100	131
PSP	78	14	—	—	2	—	3	3	100	78
CPN	83	11	4	—	1	—	1	—	100	84
SGP	80	7	3	5	5	—	—	—	100	59
GPV	44	11	15	11	11	—	4	4	100	27
D'66	86	13	1	—	—	—	—	—	100	257
overigen	97	2	—	1	—	—	—	—	100	392
totaal	80*	12	4	2	1	1	—	—	100	4292

* De percentages niet-actieven kunnen als gevolg van afrondingen afwijken van die in tabel 1

Uit *tabel 2* blijkt dat slechts zeer geringe percentages der ondervraagden meer dan één soort activiteit voor een partij verrichten. Daarom zullen we ons bij de verdere analyse doorgaans beperken tot de tweedeling niet-actieven (score 0) en actieven (score 1 tot en met 7). Kortheidshalve zullen we steeds de woorden 'niet-actieven' en 'actieven' gebruiken. Met *niet-actieven* zijn bedoeld die ondervraagde kiesgerechtigden die geen enkele van de vermelde soorten van activiteit voor een partij verricht zeggen te hebben. Met *actieven* bedoelen we dan die ondervraagde kiesgerechtigden die één tot zeven van de vermelde soorten van activiteit voor een partij verricht zeggen te hebben.

Zoals uit *tabel 2* kan worden afgeleid, is het percentage actieven onder de kiezers der diverse partijen (in volgorde van afnemende grootte van het percentage): GPV 56%, ARP 33%, PvdA 24%, KVP 23%, PSP 22%, SGP 20%, CHU 18%, CPN 17%, VVD 17%, D'66 14%, BP 7%.

Tot de vragen waarop de index van partij-activiteit gebaseerd is, behoort niet de opkomst bij de stembus en het stemmen op een bepaalde partij. Aangezien in Nederland een wettelijke verplichting tot opkomst bij de stembus bestaat, leek het ons wenselijk de stem-activiteit gescheiden te houden van de andere, meer vrijwillige vormen van partij-activiteit.

Om toch iets over de opkomst bij de stembus te weten te komen, en daarbij de factor opkomstplicht zoveel mogelijk uit te schakelen, werd in de enquête gevraagd: 'En als het nu eens niet verplicht was, zou U dan toch Uw stem uitbrengen of niet?' De antwoorden van alle ondervraagden waren: wel stemmen 82%, niet stemmen 16%, geen mening of geen antwoord 2%. Het antwoord 'wel stemmen' werd gegeven door de volgende percentages van de kiezers der diverse partijen: CPN 92%, ARP 91%, GPV 89%, PvdA 86%, VVD 85%, D'66 84%, KVP 83%, CHU 83%, PSP 79%, SGP 76%, BP 65%, overigen 52%.

PARTIJEUS EN VOORSTELLINGEN VAN POLITIEKE PARTICIPATIE

In het onderzoek naar de voorstellingen die kiezers zich van politieke participatie maken, heeft men zich onder meer bezig gehouden met de voorstellingen die kiezers zich maken van de mogelijkheid of onmogelijkheid om zelf politieke invloed uit te oefenen. Angus Campbell en de zijnen gebruiken in dit verband de term 'sense of political efficacy', die zij omschrijven als 'the feeling that individual political action does have, or can have, an impact upon the political process, i.e. that it is worth while to perform one's civic duties'.⁵ Om deze 'sense of political effi-

⁵ Angus Campbell, Gerald Gurin, Warren E. Miller, *The Voter Decides* (Evanston, 1954, pp. 187—194). Voor een Nederlandse versie hiervan zie men H. Daudt en J. Stapel, Parlement, politiek en kiezer: Verslag van een opinie-onderzoek, in: *Acta Politica*, I (1965/1966), pp. 64—75.

cacy' (in het Nederlands wel vertaald als gevoel van politiek zelfvertrouwen) te meten, hebben Campbell c.s. een schaal geconstrueerd die in allerlei varianten door vele onderzoekers is overgenomen. Een bezwaar van deze schaal is dat zij geformuleerd is in algemene termen, zoals 'I don't think public officials care much what people like me think' en 'People like me don't have any say about what the government does'. Op deze wijze verkrijgt men wel informatie over een globaal gevoel van effectiviteit, maar niet over de voorstellingen die de kiezers zich maken van de (mogelijk sterk variërende) effectiviteit van diverse politieke middelen. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen, hebben wij in het verkiezingsonderzoek 1967 naast enkele meer algemene vragen ook een vraag over de effectiviteit van bepaalde, afzonderlijk genoemde politieke middelen opgenomen.

Deze vraag luidde: 'Mensen kunnen verschillende dingen doen om een vraagstuk opgelost te krijgen. Op dit lijstje staan een paar van die dingen. Wilt U aangeven hoe goed of slecht U elk daarvan vindt voor het oplossen van een vraagstuk? Geeft U maar cijfers van 1 tot 10, net als de onderwijzer op school'. De manieren of middelen die op het lijstje stonden, laten we hier volgen, met daarachter vermeld het percentage van alle ondervraagden dat het middel honoreerde met een voldoende (d.w.z. met een van de cijfers van 6 tot en met 10). Als een kiezer aan een bepaald middel een voldoende toekent, beschouwen we dit als een indicatie van het feit dat deze kiezer dit middel effectief acht.

<i>Het hieronder genoemde middel</i>	<i>is effectief volgens onderstaand percentage van alle ondervraagden</i>
— U kunt de wereld verbeteren door bij Uzelf te beginnen	88%
— U kunt een bond of vereniging versterken die iets aan dit vraagstuk doet	78%
— U kunt in gesprekken ook anderen voor dit vraagstuk warm maken	69%
— U kunt stemmen op een grote partij die dat vraagstuk niet het belangrijkste vindt, maar die tenminste wat in de melk te brokken heeft	68%
— U kunt een bezoek brengen aan de ambtenaar die erover gaat	60%
— U kunt Uw handtekening onder de verklaring van een actiecomité zetten	59%
— U kunt brieven schrijven aan een Tweede-Kamerlid	52%
— U kunt stemmen op een kleine partij die evenals U dat vraagstuk verreweg het belangrijkste vindt	50%
— U kunt ingezonden stukken aan een krant schrijven	45%
— U kunt aan een staking deelnemen	21%
— U kunt deelnemen aan straatbetogingen	15%

TABEL 3

Partijkeus in 1967 en waardering voor middelen om vraagstukken op te lossen (in % van het aantal kiezers per partij)

De hier genoemde middelen werden door de onderstaande percentages van de kiezers der diverse partijen met een voldoende (cijfers van 6 t.m. 10) gehonoreerd.

partijkeus in 1967	bond of vereniging	ingezonden stukken	verklaring ondertekenen	bij uzelf beginnen	ambtenaar bezoeken	straat- betogingen	brieven aan kamerlid	gesprekken	op kleine partij stemmen	op grote partij stemmen	staking	totaal abs	totaal %
KVP	79	49	59	91	63	10	50	66	45	77	17	1045	100
PvdA	82	49	64	88	59	23	55	70	42	75	32	1001	100
VVD	79	39	55	85	57	6	58	72	40	72	12	487	100
ARP	83	42	58	91	66	12	55	78	41	70	12	397	100
CHU	82	45	63	88	62	8	53	70	43	69	10	334	100
BP	70	48	66	84	51	12	47	57	78	42	22	131	100
PSP	81	48	66	81	57	37	62	72	82	45	54	78	100
CPN	77	47	69	86	52	46	48	73	77	44	64	84	100
SGP	73	45	63	93	53	8	53	66	76	48	8	59	100
GPV	87	59	71	96	78	8	67	79	96	42	4	27	100
D'66	76	39	49	83	57	24	50	74	81	51	26	257	100
overigen	69	41	54	88	56	12	41	59	52	50	19	392	100
totaal %	78	45	59	88	60	15	52	69	50	68	21	4292	100

Opvallend is dat het versterken van een bond of vereniging vaker een voldoende krijgt dan het stemmen op een grote of kleine partij.

Zoals men uit *tabel 3* kan opmaken, varieert het percentage kiezers dat een bepaald middel effectief vindt ook per partij. Alle genoemde middelen behalve de grote partij en de staking worden door kiezers van het GPV vaker effectief geacht dan door kiezers van andere partijen. De grote partij wordt door KVP-kiezers vaker effectief geacht dan door de kiezers van enige andere partij. Voor de staking is de CPN de grote kampioen. Het stemmen op een kleine partij krijgt van een relatief hoog percentage der kiezers van alle zes kleine partijen een voldoende. Het stemmen op een grote partij is daarentegen volgens een verhoudingsgewijs hoog percentage van de kiezers der grote partijen effectief. De straatbetoging en de staking staan hoog genoteerd bij de kiezers van vier of vijf niet-confessionele partijen, de middelen 'bij Uzelf beginnen' en 'ambtenaar bezoeken' daarentegen bij vier confessionele partijen.

Politieke invloed van groepen

Een andere vraag was bedoeld om enig licht te werpen op de voorstellingen die kiesgerechtigden zich maken van de politieke invloed van verschillende groepen. Deze vraag luidde: 'Op dit lijstje worden verschillende groepen genoemd. Welke van deze groepen heeft volgens U de meeste invloed op het regeringsbeleid?' Op het lijstje stonden (in deze volgorde): de grootindustrie, de ministers, de vakbonden, de politieke partijen, de kiezers, de krant, radio en televisie en de kerken.⁶

Blijkens *tabel 4* meent een relatieve meerderheid, namelijk 30%, van alle ondervraagden dat de *partijen* de meeste invloed op het regeringsbeleid hebben. Bij de kiezers van de VVD, ARP en D'66 is dit percentage nog iets hoger. Bij de BP, de PSP en de CPN noemen de kiezers in antwoord op de gestelde vraag vaker een andere groepering dan de partijen, namelijk de grootindustrie. Slechts 8% van alle ondervraagden meent dat de kiezers de meeste invloed hebben.

PARTIJKEUS EN DOELEINDEN INZAKE HET POLITIEKE STELSEL

Om de wensen te peilen ten aanzien van enkele veranderingen in het Nederlandse politieke stelsel die in de verkiezingstijd van sommige kanten bepleit werden, is de volgende vraag gesteld: 'Er worden tegenwoordig allerlei manieren aanbevolen om ons politieke stelsel te verbeteren. Ik zal U enkele van die voorstellen noemen. Wilt U telkens zeggen of U het ermee eens of oneens bent? Of zeer eens of zeer oneens?'

- 'De één zegt: 'Wat we nodig hebben, is een Nederlandse De Gaulle.'
- 'De ander zegt: 'Nederlands moet een republiek worden.'
- 'Weer een ander: 'De kiezers moeten voortaan niet alleen de Kamerleden kiezen, maar ook de minister-president.'

⁶ Deze vraag wijkt enigszins af van die van *Revu*.

TABEL 4

Partijkeus in 1967 en voorstelling van de politieke invloed van diverse groepen (in % van het aantal kiezers per partij)

	groot- industrie	ministers	vakbonden	politieke partijen	kiezers	krant, t.v.	kerken	geen mening	totaal %	totaal absoluut
KVP	13	18	20	29	9	8	2	9	100 =	1045
PvdA	24	14	18	30	9	4	3	8	100 =	1001
VVD	13	14	20	39	6	6	2	7	100 =	487
ARP	13	21	16	36	10	4	3	8	100 =	397
CHU	11	19	20	28	6	6	5	11	100 =	334
BP	28	15	18	22	6	9	4	7	100 =	131
PSP	44	10	9	28	1	13	9	1	100 =	78
CPN	45	10	7	22	8	6	1	6	100 =	84
SGP	8	15	19	25	7	12	10	9	100 =	59
GPV	15	7	15	30	22	4	—	11	100 =	27
D'66	31	15	11	36	5	5	—	4	100 =	257
overigen	23	15	14	23	5	7	5	15	100 =	392
totaal	19	16	18	30	8	6	3	9	*100 =	4292

* De som der percentages is meer dan 100, doordat sommige respondenten meer dan één groep noemden.

- d. 'Of: 'Ook onze burgemeesters moeten voortaan worden gekozen en niet meer door Den Haag benoemd'.
 e. 'Of: 'Over sommige vraagstukken moet door het volk zelf gestemd worden (een zogenaamd referendum)'.

TABEL 5

Partijkeus in 1967 en instemming met veranderingen in het Nederlandse politieke stelsel (in volgorde van afnemende hoogte van het percentage instemmenden per partij)

De Gaulle		republiek		gekozen minister-president		gekozen burgemeester		referendum	
BP	22%	PSP	46%	D'66	83%	CPN	76%	PSP	79%
PSP	22%	CPN	39%	PSP	75%	PSP	69%	CPN	78%
CPN	20%	D'66	19%	CPN	74%	D'66	65%	D'66	75%
GPV	19%	BP	16%	BP	62%	BP	61%	BP	71%
VVD	12%	PvdA	14%	PvdA	57%	PvdA	57%	PvdA	64%
D'66	12%	over.	11%	over.	49%	over.	52%	KVP	62%
over.	12%	KVP	7%	KVP	45%	KVP	51%	VVD	60%
KVP	10%	GPV	7%	VVD	41%	VVD	50%	over.	57%
SGP	10%	VVD	6%	CHU	38%	CHU	43%	CHU	52%
PvdA	7%	CHU	3%	ARP	34%	SGP	41%	ARP	50%
ARP	6%	SGP	3%	GPV	29%	ARP	36%	GPV	44%
CHU	6%	ARP	2%	SGP	24%	GPV	26%	SGP	39%
totaal	10%	totaal	10%	totaal	50%	totaal	53%	totaal	61%

Uit tabel 5 blijkt dat drie van de kleine partijen — de PSP, de CPN en D'66 — ten aanzien van bijna al deze denkbare veranderingen van ons politieke stelsel de hoogste percentages voorstanders onder hun kiezers hebben. Voor wat een Nederlandse De Gaulle betreft, is het hoogste percentage instemmende kiezers te vinden bij de BP, die overigens ook ten aanzien van elk der vier andere hier genoemde veranderingen een hoger percentage instemmende kiezers heeft dan de steekproef als geheel.

Wat de grootste vijf partijen betreft: de PvdA heeft ten aanzien van alle hier genoemde veranderingen, met uitzondering van een Nederlandse De Gaulle, een hoger percentage voorstanders onder haar kiezers dan de steekproef als geheel. De VVD komt alleen op het punt van een Nederlandse De Gaulle iets boven het gemiddelde uit en de KVP alleen op het punt van het referendum.

Homogeniteit

Tot slot van deze paragraaf bezien we nu nog op een enkel punt de *homogeniteit en heterogeniteit* van doeleinden der kiezers per partij. We beperken ons hierbij tot de vijf kwesties uit tabel 5. We gaan van de

veronderstelling uit dat ten aanzien van elk der vijf kwesties binnen elke partij een tweedeling kan worden aangebracht tussen voor- en tegenstanders van een bepaalde doelstelling. Tot de voorstanders rekenen we de categorieën 'eens', 'zeer eens' en de helft van 'geen mening of geen antwoord'. Tot de tegenstanders rekenen we de categorieën 'oneens', 'zeer oneens' en de helft van 'geen mening of geen antwoord'. Indien de kiezers van een partij in een bepaalde kwestie zo homogeen mogelijk zijn, zal 100% van hen behoren tot hetzij de voorstanders, hetzij de tegenstanders. Indien de kiezers daarentegen zo heterogeen mogelijk zijn, zal 50% van hen behoren tot de voorstanders en 50% tot de tegenstanders. Het verschil tussen het hoogste percentage (voor- of tegenstanders) en het laagste percentage (voor- of tegenstanders) noemen we de *index van homogeniteit* der kiezers van een partij. Deze index kan dus variëren van maximaal $100 - 0 = 100$ tot minimaal $50 - 50 = 0$.

Een voorbeeld van de wijze van berekening is het volgende. Van de KVP-kiezers antwoordt op de vraag naar een Nederlandse De Gaulle: 2% zeer eens, 8% eens, 52% oneens, 29% zeer oneens, 9% geen mening. De index is nu in dit geval het percentage tegenstanders plus de helft van geen mening ($52 + 29 + 4,5 = 85,5$) verminderd met het percentage voorstanders plus de helft van geen mening ($2 + 8 + 4,5 = 14,5$), dus 71. Dit doen we voor alle partijen. Bij een indexcijfer van 0 t/m 25 noemen we de partij zeer heterogeen,

26 t/m 50	tamelijk heterogeen
51 t/m 75	tamelijk homogeen
76 t/m 100	zeer homogeen

Het resultaat van de berekening — waarbij vooropgesteld moet worden dat dit slechts een van de wijzen is waarop men de homogeniteit of heterogeniteit kan berekenen — vindt men in tabel 6.

TABEL 6

Partijkeus in 1967 en index van homogeniteit inzake het politieke stelsel

	De Gaulle	republiek	gekozen minister-president	gekozen burge-meester	referendum	gemiddelde
KVP	71	81	4	14	35	41
PvdA	79	64	26	25	40	47
VVD	73	84	9	9	26	40
ARP	83	94	21	17	10	45
CHU	77	90	8	0	17	43
BP	44	58	38	35	53	46
PSP	54	0	58	49	62	45
CPN	54	9	56	57	64	48
SGP	67	91	27	3	5	39
GPV	47	86	34	37	4	44
D'66	73	55	68	37	54	57
overigen	60	66	22	23	36	41
gemiddelde	65	65	31	26	34	

Uit tabel 6 blijkt dat de grootst mogelijke heterogeniteit ofwel de kleinst mogelijke homogeniteit, aangeduid door het indexcijfer 0, ten aanzien van de kwestie van de republiek bestaat bij de kiezers van de PSP (die van deze kwestie juist een programmapunt had gemaakt!) en ten aanzien van de gekozen burgemeester bij de CHU. In deze kwestie telt de genoemde partij dus evenveel voor- als tegenstanders.

Op het punt van een Nederlandse De Gaulle is de homogeniteit het grootst bij de ARP en het kleinst bij de Boerenpartij. Op het punt van de gekozen minister-president is de homogeniteit het grootst bij D'66 en het kleinst bij de KVP. Ten aanzien van het referendum heeft de CPN de grootste en het GPV de kleinste homogeniteit.

De gemiddelde homogeniteit ten aanzien van deze vijf doeleinden is, blijkens de laatste kolom van de tabel, het grootst bij D'66 en het kleinst bij de SGP.

Verkiezingen

Om de wensen op het punt van de opkomstplicht te peilen, werd gevraagd: 'De wet verplicht ons bij verkiezingen naar het stembureau te gaan. Vindt U dat juist of onjuist?' Het antwoord van alle ondervraagden gezamenlijk was: juist 70%, onjuist 28%, geen mening of geen antwoord 2%. Het antwoord 'onjuist' werd gegeven door de volgende percentages van de kiezers der partijen: D'66 45%, PSP 44%, BP 35%, VVD 26%, PvdA 25%, CPN 25%, KVP 24%, ARP 24%, SGP 22%, GPV 22%, CHU 19%, overigen 45%. De voorstanders van afschaffing van de opkomstplicht blijken dus vooral te vinden te zijn bij D'66, de PSP en de BP.

Op de vraag: 'Heeft U met het uitbrengen van Uw stem invloed willen uitoefenen op de samenstelling van het kabinet?' gaf 55% van de steekproef een bevestigend antwoord. Ontkennend antwoordde 35%, geen mening of geen antwoord gaf 10%. Het percentage kiezers dat verklaarde invloed te hebben willen uitoefenen, was bij de VVD 75%, PvdA 70%, GPV 67%, ARP 64%, D'66 55%, CPN 52%, PSP 49%, CHU 48%, BP 47%, KVP 45%, SGP 41%, overigen 24%. Met andere woorden: bij elke partij wenst bijna de helft of zelfs meer van de kiezers met zijn stem invloed op de samenstelling van het kabinet uit te oefenen.

Een volgende vraag was: 'Vindt U dat de kiezers in Nederland invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling van het kabinet? Veel, weinig, of geen invloed?' De antwoorden waren: veel invloed 48%, weinig invloed 33%, geen invloed 12%. De percentages 'veel invloed' waren bij de diverse partijen: GPV 70%, PvdA en CPN elk 56%, ARP en SGP elk 53%, VVD en BP elk 48%, CHU 47%, KVP 46%, PSP 40% en D'66 36%, overigen 32%.

PARTIJ-ACTIVITEIT EN BETROKKENHEID BIJ DE POLITIEK

In de voorafgaande gedeelten van dit artikel was de partijkeus aan de orde. In de nu volgende gedeelten wordt de samenhang van de partij-activiteit met diverse factoren belicht.

Allereerst gaan we de relaties tussen partij-activiteit en andere vormen van *betrokkenheid* bij de politiek na. Onder betrokkenheid bij de politiek verstaan we hier de mate waarin kiesgerechtigden zich, hetzij in gedragingen, hetzij in houdingen, met de politiek als zodanig of met bepaalde elementen van de politiek bezig houden.

SCHEMA I

Partij-activiteit en betrokkenheid bij de politiek

Achter elke categorie vindt men vermeld hoeveel procent van de ondervraagden in deze categorie gerekend kan worden tot de actieven, d.w.z. tot de personen die een of meer activiteiten voor een partij verricht hebben. Links staat doorgaans de categorie vermeld waarin het percentage actieven verhoudingsgewijs hoog is, rechts de vergelijkbare categorie waarin het percentage actieven verhoudingsgewijs laag is. Na deze twee categorieën is steeds vermeld het resultaat van een chikwadraat-toets die toegepast is op de absolute aantallen actieven en niet-actieven in de twee vergelijkbare categorieën. Bij deze toets hebben wij als significantieniveau aangenomen $p < 0,05$.

Het percentage actieven is in de categorie:

				Significatie
1. sterk of zeer sterk verbonden met een bepaalde partij	29%	zwak of zeer zwak verbonden met een bepaalde partij	13%	$p < 0,001$
2. met veel overtuiging gestemd	33%	met enige of zonder overtuiging gestemd	13%	$p < 0,001$
3. wel stemmen indien geen opkomstplicht	24%	niet stemmen indien geen opkomstplicht	6%	$p < 0,001$
4. zeer geïnteresseerd in politiek	53%	tamelijk of niet geïnteresseerd	18%	$p < 0,001$
5. voorkeurstem uitgebracht	24%	geen voorkeurstem uitgebracht	22%	$0,30 < p < 0,50$
6. constante kiezers	25%	wisselende kiezers	13%	$p < 0,001$

Uit *schema I* blijkt dat actieven (d.w.z. personen die voor een bepaalde partij actief zijn) relatief vaak voorkomen onder hen die ook in een ander opzicht bij de politiek betrokken zijn. Waarschijnlijk doet zich hier een wisselwerking voor: de partij-activiteit en de andere vormen van betrokkenheid bij de politiek kunnen elkaar wederzijds bevorderen.

Als toelichting vermelden we nog dat de categorieën in *schema I* op de volgende vragen berusten:

(1) 'Met welke politieke partij voelt U zich het meest verbonden?' en 'En hoe voelt U zich met deze partij verbonden? Zeer sterk, sterk, zwak of zeer zwak?' Uit een driedimensionale tabel die hier niet is opgenomen blijkt dat binnen elke

partij vrijwel steeds het percentage actiever lager is naarmate de intensiteit van de verbondenheid met de partij zwakker is.

(2) 'Heeft U met veel overtuiging op deze partij gestemd? Of met enige overtuiging? Of zonder overtuiging?'

(3) 'En als het nu eens niet verplicht was, zou U dan toch uw stem uitbrengen of niet?'

(4) 'Bent U zelf geïnteresseerd in de politiek? Zeer, tamelijk of niet geïnteresseerd?'

(5) 'Heeft U op nummer 1 van de lijst gestemd of speciaal op iemand anders van die lijst?' De antwoorden op deze vraag vertonen geen significante samenhang met de partij-activiteit.

(6) 'Voor alle duidelijkheid: heeft U dus vorig jaar bij de statenverkiezingen of vier jaar geleden bij de Kamerverkiezingen anders dan nu in februari gestemd of hetzelfde als nu?'

PARTIJ-ACTIVITEIT EN VOORSTELLINGEN VAN POLITIEKE PARTICIPATIE

Aannemelijk is dat de mate van partij-activiteit samenhangt met de voorstellingen die men zich maakt van de politieke participatie. Naarmate men meer middelen kent, en die middelen meer effectief acht, zal men er meer gebruik van maken (en omgekeerd). De gegevens zoals die in schema II zijn samengevat, lijken deze veronderstelling over het geheel genomen te bevestigen.

SCHEMA II

Partij-activiteit en voorstellingen van politieke participatie

Het percentage actieven is in de categorie:

				<i>Significantie</i>
1.	voorstelling van middelen om partij te steunen	27%	geen voorstelling van middelen om partij te steunen	9% $p < 0,001$
2.	bond of vereniging voldoende	23%	bond of vereniging onvoldoende	14% $p < 0,001$
3.	ingezonden stuk voldoende	23%	ingezonden stuk onvoldoende	20% $p < 0,05$
4.	verklaring ondertekenen voldoende	23%	verklaring ondertekenen onvoldoende	19% $p < 0,01$
5.	bij uzelf beginnen voldoende	21%	bij uzelf beginnen onvoldoende	20% $0,50 < p < 0,70$
6.	ambtenaar bezoeken voldoende	24%	ambtenaar bezoeken onvoldoende	18% $p < 0,001$
7.	straatbetogingen voldoende	26%	straatbetogingen onvoldoende	21% $p < 0,05$
8.	brieven aan Kamerlid voldoende	24%	brieven aan Kamerlid onvoldoende	18% $p < 0,001$

⁷ Over het algemeen worden wisselaars en constante kiezers in het onderzoek op een andere wijze gedefinieerd. Op minder belangrijke punten wordt deze vraag gebruikt.

9. gesprekken voldoende	25%	gesprekken onvoldoende	14%	$p < 0,001$
10. op kleine partij stemmen onvoldoende	23%	op kleine partij stemmen voldoende	20%	$p < 0,01$
11. op grote partij stemmen voldoende	23%	op grote partij stemmen onvoldoende	17%	$p < 0,001$
12. staking voldoende	24%	staking onvoldoende	21%	$0,05 < p < 0,10$
13. meent dat kiezers veel invloed hebben op samenstelling kabinet	23%	meent dat kiezers weinig of geen invloed hebben op kabinet	19%	$p < 0,01$
14. ziet partijen als meest invloedrijk	22%	ziet andere groep als meest invloedrijk	21%	$p > 0,05$

De categorieën in *schema II* berusten op de volgende vragen:

(1) 'Men kan een partij steunen door er op te stemmen. Wat kan men volgens U nog meer doen om een partij te steunen? En wat nog meer? Nog iets anders?' Indien men op deze vraag *geen* antwoord gaf, werd dit beschouwd als een indicatie van het feit dat men geen voorstelling had van middelen om een partij te steunen.

(2 t/m 12) 'Mensen kunnen verschillende dingen doen om een vraagstuk opgelost te krijgen', etcetera. Deze vraag werd reeds eerder geciteerd. Het blijkt dat tot hen die een bepaald middel met een voldoende honoreren, in acht van de elf gevallen een significant hoger aantal actieven behoort dan tot hen die hetzelfde middel met een onvoldoende honoreren. In twee gevallen ('bij Uzelf beginnen' en 'aan een staking deelnemen') is het verschil niet significant. In één geval ('op kleine partij stemmen') is het percentage actieven hoger in de categorie *onvoldoende* dan in de categorie *voldoende*.

(13) 'Vindt U dat de kiezers in Nederland invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling van het kabinet? Veel, weinig of geen invloed?'

(14) 'Op dit lijstje worden verschillende groepen genoemd. Welke van deze groepen heeft volgens U de meeste invloed op het regeringsbeleid? Het percentage actieven in de diverse antwoordcategorieën was: vakbonden 26%, politieke partijen 22%, ministers 21%, kiezers 20%, krant, radio en televisie 20%, grootindustrie 19%, kerken 15%, geen mening of geen antwoord 7%. Het verschil tussen het aantal actieven in de antwoordcategorie 'partijen' en in de gezamenlijke andere antwoordcategorieën is niet significant. Met andere woorden: zij die een partij als de groep met de meeste invloed op het regeringsbeleid beschouwen, zijn niet vaker actief voor een partij dan zij die aan een andere groep de meeste invloed toekennen. Het gaat hierbij om de effectiviteit van de partijen als geheel. Uit andere gegevens bleek dat de voorstelling van de kiezer van de effectiviteit van zijn stem op een grote partij wel samenhangt met zijn mate van partij-activiteit (zie *schema II* punt 11).

PARTIJ-ACTIVITEIT EN VOORSTELLINGEN VAN DE BESTAANDE POLITIEKE SITUATIE

We bezien nu nog enkele andere voorstellingen ten aanzien van de bestaande politieke situatie. Ook hier gaan we weer de relatie met de partij-activiteit van kiesgerechtigden na. Uit *schema III* blijkt dat er op verscheidene punten een significante samenhang is.

SCHEMA III

Partij-activiteit en voorstellingen van de bestaande politieke situatie
Het percentage actieven is in de categorie:

			Significantie
1. Partijen doen hun werk goed (Eens of zeer eens) 23%	Partijen doen hun werk goed (Oneens of zeer oneens) 19%		$p < 0,001$
2. Grote partijen één pot nat (Oneens of zeer oneens) 27%	Grote partijen één pot nat (Eens of zeer eens) 14%		$p < 0,001$
3. Belangrijkste probleem: gezagscrisis of partijen 32%	Belangrijkste probleem: andere problemen 20%		$p < 0,001$
4. Vertrouwen in leiders: Den Uyl, Vondeling, Drees 30%	Vertrouwen in leiders: andere leiders 22%		$p < 0,001$
5. Scherpste tegenstelling: kerkleden en buitenkerkelijken 24%	Scherpste tegenstellingen andere tegenstellingen 19%		$p < 0,05$

De categorieën van schema III zijn gebaseerd op de volgende vragen.

(1) 'De partijen doen hun werk goed'.

(2) 'De grote partijen zijn één pot nat'.

(3) 'Wat is volgens U het belangrijkste probleem waarmee we in Nederland te maken hebben?'. Het percentage actieven was bij de verschillende antwoordcategorieën: gezagscrisis 38%, politieke partijen, het politieke bestel 31%, financieel en economisch beleid 25%, recreatie 25%, bewapening 25%, overbevolking 23%, inkomensverdeling 22%, provo's en jeugd 22%, verkeersprobleem 21%, inflatie, lonen en prijzen 21%, sociale voorzieningen 20%, werkgelegenheid 19%, belastingdruk 19%, woningnood 18%, ambtenarij 18%, onderwijs 17%, lucht- en waterverontreiniging 13%, andere problemen 23%, geen mening of geen antwoord 11%.

(4) 'In welke politieke leider in ons land stelt U het meest vertrouwen?' Het percentage actieven was in enkele van de antwoordcategorieën: Den Uyl 31%, Vondeling 30%, Drees 26%, Veldkamp 26%, Schmelzer 26%, Zijlstra 25%, Cals 24%, Toxopeus 18%, Biesheuvel 17%, Luns 17%, Roolvink 14%. Volledigheidshalve moet er hierbij de aandacht op worden gevestigd, dat er vrij veel personen waren die een leider noemden van een andere partij dan waarop zij gestemd hadden.⁸

⁸ Zie *De Nederlandse Kiezers en het partijstelsel*, t.a.p., pp. 321—323.

(5) 'Op dit lijstje staan telkens twee groepen genoemd die scherp tegenover elkaar kunnen staan. Welke van deze twee tegenstellingen vindt U in ons land het scherpst?' Het percentage actieven was in de diverse antwoordcategorieën: kerkleden en buitenkerkelijken 24%, ondernemers en werknemers 22%, jongeren en ouderen 21%, hoge en lage inkomens 20%, geen mening of geen antwoord 11%.

PARTIJ-ACTIVITEIT EN DOELEINDEN INZAKE HET POLITIEKE STELSEL

Een kleine *theorie van de politieke escalatie* zou ongeveer als volgt kunnen luiden: Hoe groter de afstand tussen het doel en de bestaande situatie is (m.a.w. hoe meer ingrijpende veranderingen men wenst) en hoe kleiner de mogelijkheid is om dit doel te bereiken, hoe groter het aantal en de zwaarte van de middelen die men zal toepassen om het doel te bereiken. Van deze theorie uitgaande, zou men verwachten dat politiek actieven (ook in de zin van degenen die voor een partij actief zijn) verhoudingsgewijs vaak te vinden zijn onder hen die veranderingen in het Nederlandse politieke stelsel wensen, en met name onder hen die meer rechtstreekse verkiezingen en invoering van volksstemmingen nastreven. Men zou immers kunnen redeneren: hoe meer men wil veranderen, en hoe meer invloed men voor de kiezers wenst, hoe meer middelen men zal aanwenden om deze doeleinden te bereiken.

SCHEMA IV

Partij-activiteit en doeleinden inzake het politieke stelsel
Het percentage actieven is in de categorie:

			Significantie
1. Een Nederlandse De Gaulle (Eens of zeer eens) 14%	Een Nederlandse De Gaulle (Oneens of zeer oneens)	22%	$p < 0,001$
2. Republiek (Eens of zeer eens) 24%	Republiek (Oneens of zeer oneens)	20%	$0,1 < p < 0,2$
3. Gekozen min.-president (Eens of zeer eens) 19%	Gekozen min.-president (Oneens of zeer oneens)	25%	$p < 0,001$
4. Gekozen burgemeester (Eens of zeer eens) 20%	Gekozen burgemeester (Oneens of zeer oneens)	22%	$0,3 < p < 0,5$
5. Referendum (Eens of zeer eens) 20%	Referendum (Oneens of zeer oneens)	24%	$p < 0,01$

5. Tweede Kamerleden houden te weinig rekening met wat kiezers willen (Eens of zeer eens) 20%	Tweede Kamerleden houden te weinig rekening met wat kiezers willen (Oneens of zeer oneens) 25%	$p < 0,01$
7. Zonder 2e Kamer ging minister te veel zijn gang (Eens of zeer eens) 22%	Zonder 2e Kamer ging minister te veel zijn gang (Oneens of zeer oneens) 18%	$0,1 < p < 0,2$
8. Invloed vakbonden op overheidsbeleid te groot 25%	Invloed vakbonden op overheidsbeleid te klein 21%	$p < 0,05$
9. Invloed werkgevers op overheidsbeleid te groot 25%	Invloed werkgevers op overheidsbeleid te klein 20%	$p < 0,02$

De onderzoekresultaten zoals die in *Schema IV* zijn samengevat lijken op het eerste gezicht de genoemde theorie van de politieke escalatie niet te bevestigen. Het blijkt dat het percentage actieven bij de voorstanders van verscheidene veranderingen (een Nederlandse De Gaulle, een gekozen minister-president, een gekozen burgemeester en een referendum) lager is dan bij de tegenstanders van deze veranderingen. Daarbij moet men echter wel bedenken dat het hier gaat om partij-activiteit, m.a.w. om activiteit via de bestaande (en met name de oudere en grotere) partijen. Deze partijen kan men als elementen van het bestaande politieke stelsel zien en zij die veranderingen in dit stelsel wensen, kunnen naar andere middelen dan de partijen van de 'establishment' omzien. Hoe minder men het bestaande politieke stelsel aanvaardt, hoe minder men geneigd zal zijn één van de elementen van dit stelsel, namelijk een van de grote partijen, te steunen.

Aannemelijk lijkt dat het hier althans ten dele personen betreft die menen dat de bestaande politieke partijen voor hen geen effectieve middelen zijn om politieke invloed uit te oefenen. Zulke personen kunnen andere middelen dan partij-activiteit de voorkeur geven. Tot deze andere middelen kan men ook activiteit via politiek-actieve groepen als vakbonden en organisaties van werkgevers rekenen. In deze richting wijst ook het feit dat *niet*-actieven (nog steeds in de zin van de partij-activiteit) iets vaker te vinden zijn bij hen die de invloed van vakbonden en werkgevers op het overheidsbeleid te klein vinden dan bij hen die deze invloed te groot vinden.

Als we dit geheel overzien, behoeven we de aangeduide theorie van de politieke escalatie nog allerm minst te verwerpen. Wel zouden nadere gegevens nodig zijn om haar geldigheid voor de politieke participatie van de staatsburgers te bevestigen.

De vragen waarop de categorieën in schema IV berusten, laten we hier volgen, voor zover zij nog niet eerder in dit artikel voorkwamen.

- (6) 'De Tweede-Kamerleden houden te weinig rekening met wat de kiezers willen'.
 (7) 'Zonder een Tweede Kamer zouden de ministers teveel hun gang kunnen gaan'.
 (8) 'Hoe vindt U de invloed van de vakbonden op het regeringsbeleid: te groot, juist groot genoeg of te klein?'
 (9) 'En hoe vindt U de invloed van de werkgevers op het regeringsbeleid: te groot, juist groot genoeg of te klein?'

Bij vrijwel alle in dit artikel behandelde vragen waarin geïnformeerd werd naar de betrokkenheid bij de politiek, voorstellingen van de politieke participatie, andere voorstellingen van de bestaande politieke situatie, en doeleinden inzake het politieke stelsel, blijkt het percentage actieven verhoudingsgewijs laag te zijn in de categorie 'geen mening of geen antwoord'. Dit ondersteunt onze hypothesen voor zo ver het daarin gaat om de samenhang tussen het al dan niet hebben van een politieke voorstelling en de partij-activiteit.

PARTIJ-ACTIVITEIT EN SOCIALE FACTOREN

De omvang van de partij-activiteit hangt blijkens *schema V* samen met verscheidene sociaal-structurele factoren. Aannemelijk lijkt dat de invloed van deze factoren op de partij-activiteit loopt via de politieke voorstellingen. In de sociale categorieën waarin verhoudingsgewijs vaak partij-activiteit wordt aangetroffen (mannen, personen van middelbare leeftijd, hogere opleidingsniveaus, hogere inkomenscategorieën, gereformeerden, frekwente kerkgangers, lezers van een landelijk dagblad, georganiseerde werknemers of werkgevers) vindt men waarschijnlijk ook verhoudingsgewijs vaak personen met min of meer duidelijke politieke voorstellingen. Dit zal mettertijd nader onderzocht worden.

SCHEMA V

Partij-activiteit en sociale kenmerken

Het percentage actieven is in de categorie:

				<i>Significantie</i>
1. Mannen	24%	Vrouwen	16%	$p < 0,001$
2. Middelbare leeftijd (geboren in 1902— 1916)	24%	Jongeren (geboren in 1917 of later)	19%	$p < 0,001$
3. Opleiding. Hoogste twee niveaus (HBS, HO)	30%	Opleiding. Laagste drie niveaus (LO, LTS, ULO)	19%	$p < 0,001$
4. Inkomen f 12.000 of meer	29%	Inkomen tot f 12.000	18%	$p < 0,001$
5. Geref. kerken	39%	Herv. kerk	17%	$p < 0,001$
6. Kerkgang: elke week	26%	Kerkgang: elke maand	15%	$p < 0,001$
7. Landelijke dagbladen (behalve De Telegraaf)	29%	Niet-landelijke dagbladen en De Telegraaf	19%	$p < 0,001$

8. Mate van televisiekijken: vaak of nu en dan	20%	Mate van televisiekijken: zelden of nooit	20%	$0.05 < p$
9. Lid van beroepsorganisatie	26%	Geen lid van beroepsorganisatie	16%	$p < 0,001$

De categorieën van *schema V* berusten op de volgende vragen.

(1) *Geslacht*.

(2) *Leeftijd*. 'In welk jaar bent U geboren?' Het percentage actieven is in de verschillende categorieën:

vóór 1902	21%
1902—1916	24%
1917—1931	20%
1932—1936	17%
1937—1942	17%
1943 of later	16%

(3) *Opleiding*. 'Heeft U na de lagere school nog ander onderwijs genoten? (Zo ja), Welk? En heeft U deze opleiding voltooid?' Het percentage actieven is in de verschillende opleidingscategorieën:

alleen lagere school, vgl	17%
lagere technische school, huishoudschool	21%
mulo, 3-j. HBS, onvoltooide 5-j. HBS	23%
hbs, gymnasium, mts, hts, kweekschool	28%
universiteit of hogeschool	40%

(4) *Inkomen*. 'Wilt U op dit kaartje kijken bij welke letter Uw totale gezinsinkomen staat? Het gaat om het totale bruto gezinsinkomen, dus eventuele bijverdiensten inbegrepen, voordat belastingen, sociale lasten en dergelijke afgetrokken worden'.

(5) *Kerkelijke gezindte*. ('Tot welk kerkgenootschap rekent U zich?'). Het percentage actieven is bij de leden van de Gereformeerde Kerken 39%, bij rooms-katholieken 20%, onkerkelijken 18%, hervormden 17%, overigen 25%. Binnen de Hervormde Kerk is het percentage actieven bij de midden-orthodoxen 20%, vrijzinnigen 19%, gereformeerde bonders 13% en bij hen die zich niet tot een bepaalde richting rekenen 14%. De vraag was hier: 'Tot welke richting in de Hervormde Kerk rekent U zich?'

(6) *Kerksheid*. ('Gaaf U wel eens naar de kerk? Elke week, elke maand, enkele keren per jaar of nooit?'). Binnen elk van de grootste drie kerken is het percentage partij-actieven hoger naarmate men vaker naar de kerk gaat.

(7) *Dagblad*. Bij de lezers van de diverse dagbladen varieert het percentage actieven als volgt: Trouw 44%, Nieuwe Rotterdamse Courant 33%, De Waarheid 32%, Het Vrije Volk 31%, De Tijd-Maasbode 31%, Algemeen Handelsblad 30%, de Volkskrant 28%, Algemeen Dagblad 22%, Het Parool 20%, niet landelijk dagblad 19%, De Telegraaf of Nieuws van de Dag 18%, geen dagblad 12%.

(8) *Televisie*. ('Hoe vaak kijkt U naar de televisie: vaak, nu en dan, zelden of nooit?').

(9) *Beroepsorganisatie*. ('Bent U — voor gehuwde vrouwen: of is Uw man — lid van een organisatie van werkgevers of werknemers? Zo ja, bij welke centrale is die aangesloten?'). Het percentage actieven is bij het CNV 30%, NVV 26%, NKV 20%, andere werknemersorganisaties 27%, middenstands- of landbouwororganisatie 28%, andere werkgeversorganisatie 28%, diverse organisaties 28%, niet-leden 16%, bij geen antwoord 22%.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Als we dit artikel nog eens overzien, kunnen we de bevindingen als volgt samenvatten:

1. De *partijkeus* in 1967 hangt samen met de partij-activiteit.
2. De *partijkeus* in 1967 hangt samen met voorstellingen van bestaande en gewenste politieke participatie.
3. De gegevens over *partij-activiteit* leveren steun op voor de hypothese dat de partij-activiteit — en vermoedelijk ook een aantal andere vormen van politieke participatie van kiesgerechtigden — toeneemt naarmate de kiesgerechtigden:
 - a. meer en duidelijker voorstellingen van de bestaande politieke situatie hebben;
 - b. meer en duidelijker politieke doeleinden hebben;
 - c. meer en duidelijker voorstellingen hebben van middelen die iets tot het bereiken van hun politieke doeleinden zouden kunnen bijdragen;
 - d. zich die middelen als meer doeltreffend (effectief) voorstellen.

De huidige, in vergelijking met andere landen overigens niet eens bijzonder grote omvang van het ontbreken van partij-activiteit bij staatsburgers, kan althans gedeeltelijk verklaard worden uit het ontbreken van voldoende duidelijke en positieve voorstellingen op de punten a. tot en met d.

Wil men de politieke participatie in het algemeen en de partij-activiteit in het bijzonder vergroten, dan zal men het middel daartoe onder meer in verandering van die voorstellingen moeten zoeken.

Dit betekent niet dat men met voorlichting van de staatsburgers zal kunnen volstaan. Het is namelijk de vraag in hoever men de politieke voorstellingen van staatsburgers kan veranderen zolang men het politieke stelsel niet verandert. Voor de rolverdeling tussen toeschouwers en medespelers is niet alleen de voorstelling, maar ook de aard van het spel medebepalend.